

Var kriget 1808-1809 oundvikligt? Legitimitet och svenska optioner

Av Mats Bergquist

Inför högtidlighållandet av att 200 år gått sedan freden i Fredrikshamn, som stadfäste den största nationella katastrofen i det svenska rikets långa historia, har praktiskt taget all publicitet handlat endera, särskilt i Finland, om själva kriget 1808-1809 eller dess följder, upprättandet av det ryska storfurstendömet Finland och omstöpnigen av det svenska riket. Mycket litet har på senare tid skrivits om hur Sverige råkade in i detta krig, och om det verkligen var oundvikligt. Ett undantag är Matti Klinge, som i en uppsats i katalogen till finska Nationalmuseets och svenska Livrustkammarens minnesutställning och i en kommande bok, *Napoleons skugga*, analyserar Sveriges situation före krigsutbrottet. Nedan ska ett försök göras att översiktligt diskutera främst de strategiska överväganden man gjorde på svensk sida mellan Tilsitfreden sommaren 1807 och fredsslutet i september 1809 och inte minst vilka bedömningar man gjorde av ryska, franska och danska intentioner.

Den vetenskapliga litteraturen om detta

område är påfallande mager och dessutom ofta mycket gammal, i en del fall hundra år eller mer. Under det senaste halvsekle har endast några få framställningar tillkommit, Christer Jörgensens avhandling om den engelsk-svenska alliansen 1805-1809 (2004) och nu således Matti Klings nya bok. Perioden berörs i tre under det senaste dryga decenniet utkomna biografier, nämligen Carl-Henrik von Platens om Curt von Stedingk (1995) och Stig Ramels om Gustaf Mauritz Armfelt (2003) resp Göran Magnus Sprengtporten (1996).

Annars är det Sten Carlssons standardverk från mitten av 1940- och början av 1950-talen som representerar de senaste uppfattningarna som ändå inte är så skiljaktiga från Sam Clasons eller Ludvig Stavenows från början av 1900-talet; Clason försökte sig dock på något slags försiktig partiell upprättelse av Gustaf IV Adolf.

Frånvaron av allvarliga försök att omvärdera den gängse bilden av vad som hände under 1800-talets första decennium och varför har annars en naturlig förklaring:

knappast någon politisk ledare under hela Sveriges historia har ett så kompakt negativt eftermäle som Gustaf IV Adolf. Det har således inte varit särskilt lätt för den som så velat att omfördela skuldbördan för utfallet av det krig som ledde till förlusten av en tredjedel av landets yta och en fjärdedel av dess befolkning.

Sverige går i krig

I den världskonflikt som utbröt rätt snart efter den franska revolutionen intog Sverige länge en neutral hållning. Gustaf III drömde mot slutet av sin regeringstid om en roll när det gällde att stoppa den revolutionära smittan och sonen intog tidigt en tydligt legitimistisk position. Denna mattades dock en smula när Napoleon gjorde slut på den revolutionära regimen i Paris. Sverige ingick i det s k neutralitetsförbundet år 1800 och skulle inte komma med i kriget, som medlem i den s k tredje koalitionen, mellan Napoleon och hans många fiender förrän hösten 1805. Det kommande decenniet skulle komma att innebära Sveriges hittills sista deltagande i de europeiska krigen.

Skälen till att Sverige till sist anslöt sig till fiendeläget var flera. En hade att göra med Napoleons bristande monarkiska legitimitet; han utropade sig ju 1804 till fransk kejsare vilket chockerade de flesta av Europas krönte huvuden. När han sedan våren 1805 från badensiskt territorium, där för övrigt Gustaf IV Adolf då befann sig hos sina svärföräldrar, lät röva bort och sedan avrätta en medlem av den

förra kungafamiljen Bourbon, hertigen av Enghien, var detta en droppe som fick bägaren att rinna över. Kungen menade också att det nu vore tid att sätta stopp för den franska dominansen över Europa som hotade att bli ganska total. Efter utdragna subsidieförhandlingar – landet hade inga möjligheter att föra krig utan utländskt pekuniärt understöd – med Napoleons huvudmotståndare i London, förklarade Sverige Frankrike krig i oktober 1805.

Tanken var att svenska trupper tillsammans med preussiska skulle fördriva fransmännen från Hannover som ju sedan hundra år var i personalunion med England. Man skulle sedan kunna tränga vidare mot Frankrikes allierade Holland. Detta krig fördes på sparlåga och har – i likhet med andra världskrigets förlopp på västfronten september 1939 - maj 1940 – kommit att kallas ”a phoney war”, ett låtsaskrig med mycket begränsade förluster. Samtidigt fortsatte striderna på en mera central front längre österut och ledde till stora franska segrar över ryssar och preussare vid Jena och Auerstadt 1806, och till sist Friedland 1807. Detta medförde att den nu s k fjärde koalitionen kollapsade och ryssarna och fransmännen slöt fred vid Tilsit i juli 1807.

Denna fred, som således medförde att Englands viktigaste allierade gjorde upp med fienden, medförde en radikal omsvängning i den strategiska situationen för hela Europa och därmed för Sverige. Alexander I insåg givetvis att freden inte var alldeles lättbegriplig för omvärlden

och särskilt inte för hans förra allierade som Sverige och Preussen. Han förklarade, också med adress till Österrike, som ditintills suttit på gårdgården och tvekat, detta tidiga exempel på vad som brukar kallas överraskande fred – senare exempel är Rapallotraktaten mellan Tyskland och Ryssland 1922, Molotov-Ribbentropakten 1939 och Sadats resa till Jerusalem 1977 – med att Ryssland efter de stora nederlagen 1806 och 1807 inte ville (eller kunde) fortsätta bära den landmilitära huvudrollen i kampen mot Napoleon. Han hänvisade också till att Ryssland samtidigt förde krig både mot det ottomanska imperiet och mot Persien. Man känner igen Stalins resonemang från 1939, när han skyllde Molotov-Ribbentropakten på Englands och Frankrikes ovilja att på allvar engagera sig mot nazismen.

Det har diskuterats åtskilligt om vad de hemliga protokollen och framför allt muntliga överläggningarna mellan Alexander I och Napoleon egentligen gick ut på; de två tillbringade många timmar tillsammans utan andra närvarande. Säkert är emellertid att de två makterna kom överens om att Danmark, Portugal och Sverige, som ditills vägrat, skulle tvingas ansluta sig till den sk kontinentalblockaden varigenom europeiska hamnar skulle stängas för brittiska fartyg. Några uppgifter om att Ryssland förbehållit sig rätten att lägga beslag på Finland finns inte belagda.

Den proryske franske ambassadören i St Petersburg, Caulaincourt, som anlände till den ryska huvudstaden i november 1808,

synes dock ha uppmuntrat en rysk annektering av Finland. Svenska historiker har sedermera talat om en sekellång rysk plan på att, med hänvisning till behovet av att säkra St Petersburg, vid lämpligt tillfälle lägga beslag på Finland. Det är ju möjligt att detta var en tanke som omfattades av Alexander I, fast han i samtal med den rutinerade svenske ambassadören i St Petersburg, von Stedingk, förnekade några sådana avsikter. Säkert är att den drevs av de Anjalamän, som under kriget 1788-1790 hoppade av till ryssarna, och särskilt av Göran Magnus Sprengtporten, som efter kriget 1788-1790 gått i rysk tjänst; denne hade t o m blivit rysk general. I efterhand har nationalistiska ryska historiker hävdad att eftersom man enligt fredsavtalet skulle tvinga Sverige in i kontinentalblockaden, var det implicit att det betydde krig och annektering av Finland. Man måste då ha utgått från att Gustaf IV Adolf skulle avvisa kraven, vilket möjligen mot bakgrund av vad man visste om hans karaktär var sannolikt, men knappast säkert.

Sveriges strategiska optioner

Sverige hade i detta nya läge väsentligen två strategiska optioner:

- att fortsatt satsa på den brittiska alliansen och kanske riskera ett ryskt invasionsförsök mot Finland, som skedde både under Det Stora Nordiska kriget 1700-1721 och under kriget 1741-1743 (vilka båda dock slutat med att ryssarna drog

sig tillbaka från huvuddelen av de erövrade områdena) eller

- att godta kontinentalblockaden vilket riskerade att leda till krig med England, som var Sveriges viktigaste handelspartner. Förutom ett avbräck för främst den livsviktiga importvaran salt, kunde man då riskera ett brittiskt flottanfall mot t ex Karlskrona på samma sätt som skett mot Köpenhamn sensommaren 1807, då britterna bara på misstanken om att Danmark skulle ansluta sig till blockaden, slog till hårt och bestämt och bemäktigade sig den danska flottan.

Sveriges strategiska situation var med andra ord, när Tilsitfreden blev känd, inte särskilt avundsvärd. Hur Sverige än agerade riskerade man råka i krig, endera med Ryssland/ Frankrike eller England. Vad talade för de båda optionerna?

Vad ville Alexander I?

Som ovan nämndes förnekade Alexander I i flera samtal med von Stedingk under det halvår som förflöt mellan Tilsit och krigsutbrottet i februari 1808 alla illvilliga avsikter. Men von Stedingk varnade ändå kungen för att detta kunde bli resultatet om Sverige inte anslöt sig till blockaden. Samma budskap fick ambassadören av sin danske kollega i Petersburg. Kungen kan dock av den tidsutdräkt som blev fallet dragit slutsatsen att något anfall ändå inte skulle komma, i varje fall inte förrän till

våren 1808. Och skulle kejsaren verkligen när allt kom omkring anfalla sin svåger? Stedingk försökte uppmana befälhavaren i den östliga landsdelen, af Klercker, att förstärka försvarsinsatserna där. Men bl a den mycket försiktige kanslipresidenten Ehrenheim avvisade förslag om upprustning i Finland med hänvisning till att man inte ville provocera ryssarna. Sedermera har nationalistiska ryska historiker hävdat att Sverige fick skylla sig själv när man inte trots ett halvt års möjligheter inte gjorde något för att förstärka Finlands försvar!

Eftersom mycket litet således hände i vad avsåg förstärkningar får man anta att kungen endera hoppades att vad som fanns i de östra länen var tillräckligt eller inte kunde/ville avvara resurser från andra tänkbara frontavsnitt i Skåne eller Väst-sverige. Kungen litade också på att, även om Alexander verkligen gick till angrepp, Sveaborg, som ansågs vara en av Europas modernaste fästningar, skulle förhindra någon vidare rysk framryckning i området. Ryssarna skulle vidare, hoppades man, ha svårt underhålla någon större armé i det glest befolkade Finland. Faktum är ju att styrkebalansen var relativt jämn och att de svenska trupperna under sommaren 1808 tog tillbaka två tredjedelar av det förlorade områdena. Risker för att den ryska marinbasen Kronstadt skulle bombas och förstöras av engelska sjöstridskrafter som uppenbarligen, efter Trafalgarsegern 1805 behärskade så gott som alla relevanta havsområden, borde också verka avskräckande på svågerns politik. Kanske hoppades han

också att alliansen mellan Alexander och Napoleon, Europas två ledande landmilitära makter, inte skulle bli så långvarig, helt enkelt att något politiskt förmånligt för vårt land skulle hända innan ett anfall blev aktuellt.

Detta senare argument kan ha vänts mot Sveriges optioner på så sätt att Alexander, om han nu avsett att söka bemäktiga sig Finland, borde passa på medan den nyvunna vänskapen med Frankrike varade. Att den snart kunde bli fragil kunde man bli a tro när man betraktade Napoleons samtida uppbyggande av storfurstendömet Warszawa som en fransk satellitstat vid den ryska gränsen, och motsättningarna kring de ottomanska områdena i Sydosteuropa, Moldava och Valakiet.

Kungen valde alltså närmast att ignorera vad som, särskilt under månaderna före krigsutbrottet verkar ha varit huvudtemat i Stedingks depescher hem, nämligen att risken för krig var betydande, och satsa på de försäkningar om Alexanders goda avsikter som ambassadören också, sin plikt likmätigt, förmedlade. I den utgåva av depescherna som Stedingks svärson, Magnus Björnstjerna, gav ut i mitten på 1840-talet hade utgivaren uppenbarligen uteslutit vissa texter där svärfadern förmedlar Alexanders lugnande besked, detta givetvis för att ytterligare befästa det eftermäle som Gustaf IV Adolf då redan fått när det gällde att bortse från ambassadörens varningar. Överhuvudtaget är tolkningen av den svenske ambassadörens rapporter under det aktuella halvåret en huvudfråga

när det gäller bedömandet av möjligheten för Sverige att undvika kriget.

Man kan således konstatera att kungen, om man uttrycker sig i generella termer, föredrog att tro och hoppas på Alexander. Det är ju ingalunda något särskilt ovanligt fenomen att en statsledning väljer att nedvärdera det strategiska hotet, och/eller att hoppas att visare råd skulle ges kejsaren och kriget inte bli av. I den situation som rådde kanske ändå kungens val inte ter sig så märkligt. När det blev känt att ryssarna den 1 november förklarat England krig borde alarmklockorna dock ha hörts tydligare.

Vad kungen också borde ha förstått var att till det svenska syndaregistret, förutom vägran att ansluta sig till blockaden, hörde att kungen beslagtagit och vägrade lämna ifrån sig en större summa subsidiemedel som briterna före Tilsit sände via Sverige till Ryssland. Gustaf IV Adolf återsände också efter Tilsit en hög rysk orden, en på den tiden utomordentlig förolämpning. Om Alexander inför sig själv behövde rationalisera sitt handlande i februari 1808 hade hans svenska svåger gjort det ganska lätt för honom.

Däremot tycks kejsaren, eller för den delen Napoleon, inte ha reflekterat över att om Ryssland anföll Sverige, skulle han knappast, i alla fall under överskådlig tid, åstadkomma det resultat som Tilsitöverenskommelsen åsyftade, nämligen att stänga Östersjöns hamnar för brittiska fartyg. Tvärtom, Sverige skulle då rimligen fördjupa sin allians med England och därmed lämna fältet fritt för den brittiska flottan att

passera in och ut genom Öresund.

När de två kejsarna sommaren 1808 åter möttes i Erfurt godkände Napoleon indirekt, men inte uttryckligen, Finlands inlemmande med Ryssland. Det har i efterhand tolkats så att detta varit avsikten redan under Tilsitförhandlingarna de båda ledarna emellan. De franska intentionerna härvidlag synes annars framför allt varit att hålla den nyvunna allierade sysselsatt med sitt närområde och inte blanda sig i t ex Sydösteuropas affärer. Detta måste ha varit skälet till att Napoleon, utan att vidare precisera vari detta skulle bestå, vid flera tillfällen erbjöd Alexander militärt bistånd. Under 1808 tillkom ett annat franskt motiv nämligen att oron spred sig i det med Frankrike allierade Spanien, vilket också medförde att Ryssland också därför borde hållas borta från de centrala avsnitten. Upproret i Spanien skulle med tiden kräva allt större franska truppinsatser.

Napoleon måste rimligen, liksom Alexander, redan flera år före anfallet mot Ryssland 1812 ha utgått från att Tilsitalliansen inte skulle hålla någon längre tid. Kejsarens nära rådgivare Speranski hävdade några år efter freden att denna inom sig bar frukten till sin egen upplösning. Under denna tid var allianstroheten mindre än senare. De mer eller mindre enväldiga monarkerna tyckte sig utan hänsyn till folkopinioner och rådgivare kunna skifta allianspartners tämligen lätt. I denna bedömning kunde Napoleon cyniskt säga sig att det stukade Sverige skulle kunna bli en inte helt värdelös allierad om och

när krig med Ryssland skulle utbryta. Man kan nog säga att Alexanders agerande sommaren 1812, då han mitt under brinnande fälttåg tog sig till tid att, vilket tog flera veckor, resa från fronten i Ryssland till Åbo för att träffa den svenske kronprinsen Karl Johan i syfte att förhindra denne från att ansluta sig till alliansen mot Ryssland, visar att en sådan fransk kalkyl inte var särskilt långsökt. Det var ju också ett inte helt orimligt antagande att Sveriges nya politiska ledning, även om Napoleon och Karl Johan inte var de bästa vänner, skulle vara intresserad av att söka återerövra de avträdde områdena öster om Bottenhavet. Napoleon tycks dock inte ha velat inse att Karl Johans strategiska blick inte var sämre än hans egen och att han var en försiktig general, rädd om sin nya situation.

Och Napoleon, Bernadotte och danskarna?

Napoleons och Bernadottes relativa ointresse för Tilsitalliansens utfall i vad gäller Sverige framgår också av agerandet visavi Danmark. Franska trupper, med en stark spansk och en holländsk kontingent, ryckte 1808 in i Holstein. Den inledningsvis ofta framförda tanken var att Frankrike skulle göra gemensam sak med det efter britternas anfall i september 1807 förbittrade Danmark och anfalla Sverige från söder över Öresund. Det vidsträckta Sverige skulle således utsättas för ett tvåfrontskrig. Danmark kunde få tillbaka de provinser Sverige tagit på 1600-talet. Sverige skulle, ansåg t o m en del, delas mellan Ryssland

och Danmark, kanske med en svensk lydregim i östra Sverige, i Svealand och Götaland norr om Motala ström.

Men fransmännen under marskalken Bernadotte kom 1808 aldrig ens fram till Öresund; de stannade på Jylland och Fyn. Ett nytt tillfälle yppade sig kanske i januari året därpå då Öresund i januari 1809 frusit till, men isen gick upp igen vid månadsskiftet januari/februari. Man hade knappast möjligheter, om nu alls tonnage kunde uppbringas, att med en brittisk flott-närvaro i Stora Bält våga försöket att ens komma över till Själland och än mindre över sundet.

Dessutom åderläts de franska trupperna av att den spanska kontingenten, sedan oroligheterna i Spanien våren 1808 spritt sig, reste hem, för övrigt på brittiska kölar (!). Denna situation, som skulle kräva mycket av Napoleons militära kapacitet och uppmärksamhet, åstadkoms när de franska trupperna skulle marschera genom det allierade Spanien för att tvinga Portugal att ansluta sig till kontinentalblockaden. Då utbröt ett omfattande gerillakrig mot den av Napoleon installerade kungen, hans egen bror Josef. Britterna engagerade sig också i kriget om Portugal, varför den iberiska halvön kom att bli ett huvudoperationsområde när det gällde att rulla upp det napoleonska väldet.

Den danske kronprinsen, sedermera kung Fredrik VI, blev sannolikt, efter att först ha stött anfallsplanerna, ganska ambivalent inför ett krig mot Sverige. Det hade också att göra med Norge. I teorin skulle

en tredje anfallsriktning – utöver den ryska inmarschen i Finland och övergången av Öresund – kunna komma från Norge. Men danskarna var på goda grunder också rädda för att Sverige i sin tur, som en diversionsmanöver från kriget öster om Bottenviken, skulle realisera en gammal svensk dröm, nämligen att söka erövra Norge. Detta hade ju sysselsatt både Karl XII och Gustaf III och skulle med en fortsatt svensk-engelsk allians lättare kunna genomföras om den brittiska flottan kunde skära av förbindelserna mellan Danmark och Norge. Denna risk bidrog säkert också till att den danska statsledningen blev lika dröjande i sina attityder till ett anfall mot Sverige som Frankrike. Kanske fanns möjligheten att återerövra Skåne, Blekinge och Halland, men om Norge ockuperades av svenskar och briter, vad hade man då tjänat? Vidlyftiga idéer om att föra över fransk trupp till Norge cirkulerade också i diskussionen i Paris och Köpenhamn. Men ett sådant företag skulle utan vidare ha varit mycket riskfyllt och lika väl som att lyckas kunnat sluta i en katastrof om den brittiska flottan kunnat förstöra det dansk-franska tonnage som för övrigt knappast fanns (jfr det tyska anfallet mot Norge 1940).

Ju längre tiden led och intet hände desto olyckligare blev den danska statsledningen över att behöva bekosta en sysslolös fransk-holländsk armé på Jylland och Fyn. Hotet mot Sverige från väster minskade redan våren 1808, fast kungen och hans omgivning kanske inte helt uppfattade detta. Likafullt var Gustaf IV Adolf angelägen

om brittiskt truppstöd. En brittisk styrka om 10 000 man kom också i maj 1808 till Göteborg. Trots omfattande diskussioner mellan både den svenske ambassadören i London, den brittiske i Stockholm och befälhavaren för styrkan, general Moore, lyckades man aldrig komma överens om vad man skulle använda trupperna till. Kungen menade att denna skulle medverka i ett ev anfall mot Själland, Norge eller rent av en landsättning bakom de ryska linjerna i Finska viken (en djärv ide, jfr t ex den amerikanska operationen mot Inchon 1950 under Koreakriget). Den brittiska regeringen synes framför allt, när man fattade beslutet att sända iväg trupperna, ha tänkt på att värna om Sveriges integritet, inte på att delta i några äventyrliga svenska anfallsplaner.

Sensommaren 1808 gjorde britterna en ny räddningsinsats för Sverige när en flotta under amiralen Saumarez lyckades stänga in den ryska Östersjöflottan i hamnen Baltischport (nuv Paldiski i Estland). Britterna hade här vissa möjligheter förstöra den ryska Östersjöflottan, men ofördelaktiga vindar gav ryssarna andrum att befästa hamnen. Saumarez riktade i detta läge en skrivelse till den ryske marinministern och krävde att Ryssland skulle utrymma Finland om man ville behålla sin flotta. Senare erbjöds ryssarna att halva flottan skulle få avsegla mot att britterna fick lägga beslag på resten. Men inte heller detta kunde till sist iscensättas, skrivelserna sändes endast vidare till kejsaren i Erfurt. Saumarez hävde blockaden och avseglade mot

Karlskrona. En möjlighet att påverka den militära situationen i Östersjön försvann. Britterna skulle hädanefter verka för att Sverige slöt fred med sina grannar.

Jean Baptiste Bernadotte var redan som fransk marskalk en försiktig herre. Men man kan inte frita sig från uppfattningen att Napoleon, trots alla möjliga idéer, inte var särskilt intresserad av att ytterligare reducera Sverige. Hans främsta målsättning var troligen att täppa till kontinentalblockaden, inte att göra ryssar och danskar glada. När den fransk-danska operationen mot Sverige inte kunde verkställas vintern 1809 lät han den falla; han hade större problem på sin spanska front och funderade kanske redan då på den stora strategiska uppgiften, att knäcka det ryska imperiet.

Hittills har vi utgått från att Gustaf IV Adolf aldrig övervägde att bryta sin allians med London och böja sig för kontinentalblockaden. Så stark var i 1772 års författning och 1789 års förenings- och säkerhetsakt kungens makt, att ingen i hans närmaste omgivning, utom den profranske hovkanslern Lagerbielke och mera indirekt Stedingk tycks ha försökt att direkt råda honom att ge efter för de fransk-ryska påtryckningarna. Kungens hat mot Napoleon är allmänt omvittnat. Många år senare – kungen dog ju först 1837 – har han i sin roll som överste Gustafsson i olika publicerade skrifter lagt vikten vid att huvudsyftet med hans politik var att söka förhindra att en makt så dominerade kontinenten som Frankrike gjorde 1807-1813. I detta avseende följde ju kungen den

princip som London knäsatt redan under spanska tronföljdskriget 1700-1713 och som sedermera kommit att styra brittisk politik ända in i våra dagar.

Fanns det en tredje strategisk option?

Detsamma gällde i princip också Sverige, den andra av Europas stater som låg vid sidan av kontinenten. Skillnaden var bara den att det förelåg en skarp inkongruens mellan de båda staternas maktbas. Vilka resurser kunde Sverige tillföra? Och varför skulle Sverige till varje pris stå fast vid denna allians? Fanns inte möjligheten att, i alla fall tills vidare, söka en tredje option utöver de två ovan nämnda?

Sverige var vid denna tid en relativt svagare stat än under 1600-talet. De ekonomiska och därmed militära resurserna var mycket begränsade och förslog ingalunda till att försvara det geografiskt vidsträckt riket, med en yta på närmare 800 000 m², nästan dubbelt mot idag. Under hela 1700-talet hade Sverige varit beroende av utländska subsidier för att kunna upprätthålla sin självpåtagna europeiska roll. Tillgångarna var främst ett visst strategiskt djup eftersom landet inte utan vidare kunde anfallas annat från Ryssland eller, vilket var mindre sannolikt, från Norge, och en besittning i Tyskland, Svenska Pommern. Denna rest från stormaktstiden bedömdes som ett potentiellt värdefullt brohuvud, som kunde utnyttjas för att sätta i land engelska trupper, och före Tilsit också ryska som kunde ställa till förtret för Napoleon. Denna tyska besittning gav också Gustaf

IV Adolf legitimitet att blanda sig i den europeiska politiken. Han vistades för övrigt långa tider i dess huvudstad, Stralsund, vars fästning också skulle kunna spela en roll i kampen mot Frankrike.

Sverige var vid denna tid vad Arnold Wolfers kallar en status quo-makt som stod inför hotet av en revisionistisk stat, Frankrike, och dess allierade. I detta läge valde Gustaf IV Adolf således att följa en traditionell maktbalanspolitik och hoppas att den svensk-brittiska alliansen skulle avskräcka från anfall mot Finland. Farorna med att följa en vad Wolfers kallar anpassningspolitik, vilket skulle medföra en anslutning till kontinentalblockaden, bedömdes som minst lika stora. Dessutom menar t ex Sam Clason att Sverige redan av handelspolitiska skäl egentligen saknade optioner och därför måste hålla på sin allians med England.

Att "appeasement" (eftergiftspolitik) redan långt före München 1938 hade dålig klang kunde man redan på Gustaf IV Adolfs tid läsa i klassiker som Thucydides och Machiavelli. Dessa båda varnade för att eftergifter bara skulle leda till nya krav om de inledningsvis ställda uppfylldes. Den realistiska skolans store banerförare under 1900-talet, Hans Morgenthau, ger närmast i efterhand kungen rätt när han understryker att det är dömt att misslyckas att söka möta en med hans terminologi imperialistisk makt, d v s i detta fall det napoleonska Frankrike, med en eftergiftspolitik. En sådan förutsatte ett status quo-tänkande, ett slags gemensam referensram med det

franska imperiet som inte fanns. En sådan stats aspirationer kunde endast mötas med, i modern terminologi, avskräckning eller ”containment”. Men åtminstone Machiavelli medgav att en eftergiftspolitik i vissa lägen inte är uttryck för önsketänkande och blåögdhet som den brittiske premiärministern Chamberlain alltid anklagats för, utan kan vara en rationell metod att lösa en konflikt, vinna tid eller att, om man hade flera fiender, försöka spela ut dessa mot varandra; om man gav efter i förhållande till en kunde man konservera resurser mot andra. En del nyare forskning hävdar t ex att Chamberlain mycket väl visste att Münchenöverenskommelsen inte innebar ”fred i vår tid”, som han utåt hävdade, utan var ett sätt att få möjlighet samla imperiet och påskynda den brittiska upprustningspolitik som inletts efter den tyska inmarschen i Rhenlandet 1936.

Översatt till 1808 skulle detta, för att nu föra ett kontrafaktiskt resonemang, kunna inneburi att man lovat att tillämpa kontinentalblockaden, men samtidigt meddelat London att detta inte skulle tolkas bokstavligen och som en fientlig handling. Man kunde t ex ha tillämpat den i Östersjön, vilket skulle berört britterna mindre, men förklarat för dem att man skulle se genom fingrarna om brittiska skepp landade på vår västkust. Detta förslag dryftades mellan Stedingk och den ryske utrikesministern, men avvisades av den senare med hänvisning till att Napoleon knappast skulle acceptera tanken. Men detta var ju vad den nya svenska regimen efter statskup-

pen 1809 faktiskt gjorde. Man tvingades i freden i Fredrikshamn gå med på blockaden och förklara England krig. Men 1809-1810, under detta vårt enda krig med Storbritannien, låg en brittisk flotta utanför Göteborg utan att ett enda skott växlades mellan denna och de svenska kanonerna i land.

För den nya politiska ledningen i Sverige var det således möjligt att utan större moraliska betänkligheter använda ett slags påtvungen eftergiftspolitik. Men för Gustaf IV Adolf vägde principerna och – får man kanske tillägga – de brittiska subsidierna mer än utsikterna att undkomma kriget. I själva verket närmast dikterade kungens tydligt legitimistiska hållning någon form av maktbalanspolitik. Historiskt sett är det annars som den främste amerikanske kännaren av den nya tidens europeiska stormaktspolitik, Paul Schroeder, påpekat, vanligare att sekundära stater som Sverige då var, hoppar på den s k triumfvagnen och anpassar sig till den dominerande koalitionen, än att man för något slags maktbalans- eller avskräckningspolitik, som kungen valde.

Ändå var inte relationen till den brittiske allianspartnern fri från komplikationer. Svenskarna begärde och fick vid flera tillfällen subsidieavtal av en storlek per capita (soldat) som britterna inte gick i närheten av när det gällde andra allierade. Kungen begärde som nämndes ovan 1808 brittiskt militärt understöd både för att försvara de södra landsändarna och senare för att erövra Norge. Men han ville inte härbärgera trupperna på svensk mark med

de kostnader detta kunde medföra. Den brittiska regeringen, med utrikesministern Canning i spetsen, visade nu som ofta ett betydande tålmod med den bångstyrige svenske kungen. Om nu detta berodde på de ekonomiska intressen man hade i handeln med Sverige eller helt enkelt på bristen på andra allierade – ”man tager vad man haver” – är inte alldeles lätt att avgöra. Kanske var det litet av båda.

Gustaf IV Adolfs strategi under tiden mellan Tilsit och krigsutbrottet i februari 1808 liksom fram till freden i Fredrikshamn följer således inte de vanligaste mönstren i europeisk politik. Det är ju möjligt att om Sverige haft ett annat geografiskt utseende och legat, mera än i form av Svenska Pommern, på den europeiska kontinenten, hade han varit mera benägen att överge den brittiska alliansen och ansluta sig till blockaden. Sveriges, särskilt efter 1600-talets strategiskt gynnsamma landförvärv med vidhäftat fördelaktiga geopolitiska läge, bidrog sannolikt till en falsk känsla av relativ säkerhet mot anfall. De tre krigen mot Ryssland under 1700-talet hade visserligen inte gått bra, men å andra sidan inte på något avgörande sätt påverkat rikets territoriella integritet. Kanske skulle utfallet av ett nytt krig med Ryssland, om det nu kom, bli något liknande 1721, 1743 eller 1790 d v s innebära vissa men ändå godtagbara landavträdelser eller inga alls? Att det skulle kunna sluta som det nu gjorde, hade säkert få svenskar vare sig i det nutida Sveriges form eller i det gamla, utom kanske Anjalamännen,

någon föreställning om.

Ny regim och ny politik

Efter statskuppen i mars 1809 inriktade sig den nya svenska regimen på att sluta fred med sina fiender. Ryssarna meddelade tidigt att en förutsättning för en sådan fred var dels att Sverige anslöt sig till kontinentaltblockaden, dels att fred slöts med övriga stater samtidigt, d v s Frankrike och Danmark, dels åter att Finland inklusive Åland avträdde. Detta blev också resultatet när veteranen Stedingk och hans medarbetare Sköldebrand, efter att i det längsta ha slagits för Åland, tillsammans med den ryske utrikesministern Rumantshev den 17 september 1809 undertecknade avtalet. Härmed ändade en epok i Sveriges historia som började med landstigningen i norra Tyskland 1630 och togs första steget mot det paradigmskifte i den svenska utrikespolitiken som beseglades under mötet mellan kronprinsen Karl Johan och Alexander I i Åbo 1812. Sveriges europeiska roll och stormaktsambitioner hade lagts till handlingarna. Det skulle dröja till 1991 innan Sverige åter beträdde den europeiska politiska scenen.

Gustaf IV Adolf och Per Albin

Det kan avslutningsvis vara av intresse att söka jämföra Gustaf IV Adolfs politik med den svenska statsledningens agerande i Sveriges tredje stora kris sedan Gustav Vasas tid, som inträffade 1940-1941 (den första var Det Stora Nordiska Kriget 1700-1721). Samlingsregeringen under Per Albin Hansson förde då, med Gustaf V:s

stöd, visavi Tyskland en ”appeasement”-politik som i alla fall i huvudsak – trots intermittenta revisionistiska ansatser – här hemma vunnit eftervärldens gillande, men ådragit oss ett i alla fall utomlands fortfarande något besvärande hypotek. Det bör dock observeras att medan Gustaf IV Adolf inte tycks ha haft någon nära rådgivare alls och således föredragit att bära det politiska ansvaret helt ensam, hade Per Albin Hansson både en regering, riksdagen och Gustaf V att luta sig mot. Han visste att skickligt skaffa sig inrikespolitiskt och kungligt stöd för de ibland kontroversiella besluten.

Den strategiska situationen 1807-1808 respektive 1940-1941 har stora likheter. Vid det förra tillfället var Sverige omgivet av potentiella fiender, Ryssland, Danmark och Frankrike, vid det senare av Tyskland som just i april 1940 ockuperat Danmark och Norge och från sommaren 1940 i hemlighet utökade sin militära närvaro i Finland. Genom Molotov-Ribbentropakten 1939 hade ju den s k balansförutsättningen för svensk utrikespolitik eliminerats och tysk dominans över kontinenten och särskilt vårt närområde cementerats.

De har naturligtvis alltid funnits de som menar att samlingsregeringen gick för långt 1940 i och med den s k permittentöverenskommelsen – varigenom tyskarna 1940-1943 på svensk räls tilläts transportera trupp till och från Norge. Detta kunde möjligen, med hänvisning dels till att striderna i Norge nu var över, dels till att styrkornas vapen fraktades separat och till att inte större trupper skulle transporteras

till Norge än som lämnade landet, godtas som förenligt med en neutralitetspolitik.

Men i synnerhet med det mycket kontroversiella beslutet om att tillåta den tyska Engelbrechtdivisionens transport från Norge genom Sverige till fronten mellan Finland och Ryssland i juni 1941, begick Sverige ett – medvetet – brott mot neutralitetsreglerna. Det finns dock inte många vare sig då eller nu som menar att regeringen så istadigt borde stått för sina neutralitetspolitiska principer och med risk för krig med Berlin sagt nej till denna och andra tyska propåer. Sådana framställdes särskilt under krigets första år ofta och kunde innebära att neutralitetspolitiken komprometterades. Resultatet kunde blivit att landet skulle fått dela Danmarks och Norges öde. Regeringen har kritiserats, i flera fall säkert med rätta, men kritikerna har sällan dragit konsekvenserna av sin kritik.

Däremot har således Gustaf IV Adolf fått bära hundhuvudet för att han vägrade vika sig för övermakten och slogs för maktbalans och legitimitet. Man kan spekulera över hur han skulle ha behandlats i historien om han genom en anpassningspolitik undvikit kriget och Sverige och Finland, i alla fall för överskådlig framtid, förblivit ett rike. Liksom om hur Per Albin och hans regering recenserats om den, genom envisa och upprepade avböjanden av tyska önskemål, hade förorsakat krig med Tyskland och fem års ockupation av landet. Gustaf IV Adolf hade kanske då prisats, medan bilden av Per Albin Hansson och hans re-

gering kanske blivit en annan. Detta hade möjligen berott på om den, liksom den danska i april 1940, trots ockupationen, stannat på sina poster eller avgått/avsatts av ockupanten.

Om någon i den dåtida svenska regeringen under sömnlösa nätter åren 1940-1941 tänkte på Gustaf IV Adolfs situation 1809 var det möjligen justitieministern K G Westman (bondeförbundet), ursprungligen historiker, men i det civila professor i rättshistoria i Uppsala. Han var utan tvivel tyskvänlig och en av de mera övertygade eftergiftspolitikerna. Men kanske spelade Sveriges öde 1808-1809 en roll också i andra politikernas undermedvetna? En och annan minister hade säkerligen också läst, och kanske inte glömt, Grimbergs då populära

historieböcker där Gustaf IV Adolf inte kom undan sin dom: vad som då hände 1808-1809 fick inte hända igen. Bättre då att snart sagt till varje pris söka undvika kriget.

Troligen får Gustaf IV Adolf behålla sin hittills mycket säkra plats i den svenska historiska och politiska skamvrån, liksom Per Albin Hansson sin roll som landsfader under en annan för Sverige avgörande kris. Men i någon mån kan man således förstå de bevekelsegrunder som styrde kungens politik under perioden mellan Tilsitfreden och krigsutbrottet 1808.

Författaren är ambassadör, docent i statskunskap och ledamot av KKrVA.

Litteratur

- Bergquist, M: ”Fyra paradigmskiften i svensk utrikespolitik”, *Nordisk Tidskrift* 2009
- Carlsson, S: *Gustaf IV Adolf*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1946.
- Carlsson, S: *Den svenska utrikespolitikens historia III:1 1792-1810*. Norstedts Stockholm 1953.
- Clason, S: *Gustaf IV Adolf och den europeiska krisen under Napoleon*. Geber Stockholm, 1913
- Dixon, P: *George Canning: Politician and Statesman*. Mason & Charter New York 1976.
- Grade, A: *Sverige och Tilsitalliansen (1807-1810)*. Gleerups, Lund, 1913
- Jorgensen, Chr: *The Anglo-Swedish Alliance against Napoleonic France*, Palgrave 2004
- Key-Åberg, K: *De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Storbritannien under Gustaf IV Adolfs krig mot Napoleon*, Almqvist & Wiksell Uppsala 1890.
- Key-Åberg, K: *De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Storbritannien under Gustaf IV Adolfs senaste regeringsår*. Almqvist & Wiksell Uppsala 1891.

- Klinge, M: *Finska krigets internationella bakgrund, i 1809: rikssprängning och begynnelse; 200-årsminnet av finska kriget*, Livrustkammaren Stockholm 2008.
- Layne, Chr: *The Peace of Illusions. American Grand Strategy from the 1940's to the Present*, Cornell University Press, Ithaka, N.Y. 2007
- Morgenthau, H: *Politics among Nations*, Knopf's, New York 1948
- Ripsman, N M & Levy, J L: "Wishful Thinking or Buying Time: The Logic of British Appeasement in the 1930's", *International Security* Vol 33:2, Fall 2008.
- von Platen, C-H: *Stedingk*. Atlantis, Stockholm 1993.
- Ramel, S: *Gustaf Mauritz Armfelt*. Atlantis, Stockholm 1996
- Ramel, S: *Sprengtporten*. Atlantis, Stockholm 2003
- Schroeder, P: "Historical Reality vs. Neorealist Theory", *International Security* vol 19:1 Summer 1994
- Schweller, R: *Unanswered Threats: Political Constraints on the Balance of Power*. Princeton University Press Princeton New Jersey 2006.
- von Stedingk, C: *Memoires posthumes du feld-marechal, Comte de Stedingk I-III*, Paris 1844-1847
- Triesman, D: "Rational Appeasement", *International Organization* vol 58, Spring 2004.
- Wolfers, A: *Discord and Collaboration: Essays on International Politics*. John Hopkins Press, Baltimore 1962.
- Zlobin, K K: *De diplomatiska förbindelserna mellan Ryssland och Sverige 1801-1809*. Norstedts Stockholm 1880.